

МІНІСТЕРСТВО ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

На правах рукопису

Петров Андрій Володимирович

УДК 621.313.333

НЕПРОДУКТИВНІ ВТРАТИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ В СИСТЕМІ
ЕЛЕКТРОПОСТАЧАННЯ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ТЯГИ ПОСТІЙНОГО СТРУМУ

Спеціальність 05.22.09 – електротранспорт

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук

Науковий керівник –
доктор технічних наук, професор
Костін Микола Олександрович

Дніпропетровск – 2011

ЗМІСТ

ПРИЙНЯТІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	5
ВСТУП.....	6
 1 СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ. ЗАДАЧІ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	14
1.1 Оцінка втрат електроенергії в пристроях тягового електропостачання системи постійного струму	14
1.2 Існуючі поняття та розрахункові співвідношення реактивної потужності	19
1.3 Компенсація неактивних потужностей.....	23
1.4 Висновки до розділу 1	32
 2 УМОВИ, МЕТОДИКИ ТА ПРИЛАДИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	35
2.1 Обґрунтування методу досліджень	35
2.2 Моніторинг напруг і струмів на елементах електрифікованих ділянок	36
2.2.1 Реєстрація напруг і струмів на виході районної підстанції, що живить тягову підстанцію	37
2.2.2 Фіксація напруг і струмів на вході тягової підстанцію	38
2.2.3 Реєстрація випрямлених напруг і струмів на виході тягової підстанції.....	38
2.3 Планування та імовірнісна обробка випадкових процесів напруги та струму.....	39
2.4 Методика оцінки показників якості електроенергії в системі	43
2.5 Висновки до розділу 2	44
 3 ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК І ПОКАЗНИКІВ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОПОСТАЧАННЯ	46

3.1 Критерії ефективності електроенергетичних процесів тягового електропостачання. Енергетичні характеристики і показники	46
3.2 Методи визначення складових повної потужності системи	53
3.2.1 Інтегральні форми потужностей.....	54
3.2.2 Миттєві потужності	63
3.3 Методи визначення непродуктивних втрат електроенергії.....	68
3.3.1 Фідерні напруга і струм – стаціонарні ергодичні випадкові процеси	69
3.3.2 Фідерні напруги і струми – нестаціонарні випадкові процеси ...	73
3.4 Узагальнена методика розрахунку непродуктивних втрат електроенергії	77
3.5 Висновки до розділу 3	79
 4 ЕНЕРГЕТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ЕЛЕКТРИЧНИХ ЛІНІЙ ЗОВНІШНЬОГО ЕЛЕКТРОПОСТАЧАННЯ	81
4.1 Додаткові умови досліджень	81
4.2 Гармонійний склад напруги і струму та енергетичні показники лінії, що живить 6- пульсний випрямляч	83
4.3 Гармонійний склад напруги і струму та енергетичні показники лінії, що живить 12- пульсний випрямляч	88
4.4 Висновки до розділу 4	93
 5 НЕПРОДУКТИВНІ ВТРАТИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ТЯГОВОЇ МЕРЕЖІ	95
5.1 Характер зміни фідерних напруги і струму та показники якості електроенергії.....	95
5.2 Імовірісно-статистичний і кореляційно-спектральний аналізи випрямленої напруги	102
5.3 Імовірісно-статистичний і кореляційно-спектральний аналізи фідерних і підстанційних струмів	120

5.4 Потужності та коефіцієнти потужностей тягових мереж	136
5.5 Непродуктивні втрати електроенергії в тягових мережах	149
5.5.1 Визначення еквівалентного активного опору тягової мережі міжпідстанційної зони (на прикладі ділянки Горяїново-Сухачівка)	150
5.5.2 Чисельна оцінка втрат електроенергії в тяговій мережі	154
5.6 Висновки до розділу 5	165
 6 МЕТОДИ ТА ПРИСТРОЇ КОМПЕНСАЦІЇ НЕАКТИВНИХ ПОТУЖНОСТЕЙ	169
6.1 Постановка задачі	169
6.2 Вольтододатковий перетворювач зі згладжуючим реактором з оптимальними параметрами	170
6.3 Компенсація інтергармонік	179
6.3.1 Обґрунтування і методика визначення форми та параметрів струму компенсуючого пристрою	179
6.3.2 Схема гібридного фільтра	183
6.4 Розрахунок можливого річного економічного ефекту	189
6.5 Висновки до розділу 6	190
 ВИСНОВКИ	191
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196
 ДОДАТКИ	212

ПРИЙНЯТІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ЛЕП	–	лінія електропередачі
ПСК	–	пост секціонування
ТФ	–	тяговий фідер
СЕТ	–	система електричної тяги
СЕП	–	система електропостачання
РП	–	районна підстанція
ТП	–	тягова підстанція
ТМ	–	тягова мережа
ЕРС	–	електрорухомий склад
ТЕД	–	тяговий електричний двигун
ЯЕ	–	якість електроенергії
ПЯЕ	–	показники якості електроенергії
ВГ	–	вищі гармоніки
ІГ	–	інтергармоніки
АФ	–	активний фільтр
ГФ	–	гібридний фільтр
КП	–	компенсуючий пристрій
КРП	–	компенсатор реактивної потужності
ФП	–	фільтруючий пристрій
ФКП	–	фільтрокомпенсуючий пристрій
ПТЕ	–	правила технічної експлуатації

ВСТУП

Актуальність теми

З усієї споживаної залізницями України електроенергії основна її частина, 82,5...85,1%, використовується безпосередньо на електричну тягу поїздів [1-3]. Щорічно помітно також зростає від 3286,4 до 5322,4 млн. квар·год. (за період 2004-2009р.р) об'єм реактивної електроенергії, що споживається пристроями системи електричної тяги (СЕТ) і відповідно плата за неї від 19,27 до 41,03 млн. грн. [1-3]. Середнє значення коефіцієнта реактивної потужності $\text{tg}\varphi$ за останні 5 років по Укрзалізниці склало 0,5 при нормативній величині 0,25. Передача цих активної і реактивної електроенергій від районної підстанції (РП) до тягової підстанції (ТП) і далі електрорухомому складу (ЕРС) супроводжується обов'язковою закономірною втратою частини активної енергії в елементах системи. Ці втрати називають технологічними втратами. Одним із основних завдань, що стоять перед господарством електропостачання Укрзалізниці на найближчу перспективу та період до 2020 року, є зменшення таких втрат та за рахунок цього зниження енергоємності залізничного транспорту [4]. Останнє є також однією із складових мети «Концепції Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010-2015 роки», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.11.2008 р № 1446-р.

Зазначене вище, імовірно, і обумовлює той факт, що навіть до теперішнього часу в різних звітних документах та наукових публікаціях проводиться оцінка і аналіз лише загальних сумарних (без їх поділу) втрат електроенергії [5-11]. І якщо такий підхід цілком виправданий при розрахунках нових систем електропостачання (СЕП) та при уточненні навантажень, що живлять лінії електропередач (ЛЕП), то при оцінюванні технічної сторони транспортування електроенергії і якості організації та контролю існуючих зовнішнього і тягового електропостачань він є відверто недостатнім. Це обумовлено тим, що усі технологічні втрати слід умовно поділяти на

продуктивні (основні) та непродуктивні (додаткові) [12]. Продуктивні втрати обумовлені передачею активної енергії і вони мають бути зменшені до оптимального рівня, під яким розуміють такі їх значення, при яких не існує економічно виправданих способів їх подальшого зниження. Непродуктивні втрати пов'язані з перетіканням реактивної потужності і потужності спотворення, а також некорисною циркуляцією (обміном) енергії у системі РП-ТП-ЕРС і вони мають бути знижені до мінімуму. В електричних мережах промислової енергетики ці втрати складають до 20% [13-14].

В нових економічних умовах, у зв'язку з обмеженістю енергоресурсів в Україні, з техніко-економічної точки зору найбільш визначальним показником ефективності тягового електропостачання і електроспоживання повинен бути якраз рівень непродуктивних втрат, а не кількість і вартість спожитої електроенергії [15-16]. Це обумовлено тим, що часто, поряд з загальною тенденцією до зниження споживаної активної електроенергії, споживання реактивної енергії (а отже і непродуктивні втрати, які пропорційні квадрату реактивної потужності) зростає, що й спостерігається, наприклад, в електрифікованих залізницях України. Наприклад, за період з 2007 по 2009 роки загальне споживання електроенергії на електротягу зменшилось від 5357,1 до 4513,7 млн. кВт год, а споживання реактивної енергії різко зросло від 3501,0 до 5322,4 млн. квар·год. [1], а отже зросли непродуктивні втрати. Тому лише непродуктивні втрати найбільш точно відображають економічні сторони електропостачання, базуються на усіх чотирьох факторах неякості електроенергії в системі і характеризують ефективність і раціональність процесу електроспоживання.

Вирішення задач зниження непродуктивних втрат вимагає попереднього виявлення точок і першопричин їх виникнення, кількісного визначення, а також оцінки можливостей зменшення до економічно виправданих мінімальних значень. При цьому треба мати на увазі, що для визначення зазначених втрат електровимірювальних приладів (лічильників) в практиці поки що не існує, тому втрати необхідно оцінювати лише розрахунковим методом. В той же час в

електроенергетиці електрифікованих залізниць взагалі відсутні і співвідношення, і методика оцінки непродуктивних втрат, існує лише методика оцінки загальних технологічних втрат [17], що базується на показанні лічильників, які, як відомо, вимірюють з великими похибками навіть в колах з несинусоїдними напругою і струмом, а в той же час фідерні напруги і струм мають випадковий характер. Останнє не дозволяє використовувати класичні поняття і вирази теоретичної електротехніки для визначення неактивної потужності і непродуктивних втрат електроенергії, потрібна розробка нових підходів, методів і аналітичних виразів. Одночасно, з метою зменшення цих втрат необхідна компенсація неактивної потужності, перетіканням якої і обумовлюються додаткові втрати.

У зв'язку з вищезазначеним визначення непродуктивних втрат електроенергії в лініях зовнішнього електропостачання та в тягових мережах і розробка заходів по їх зменшенню є актуальною задачею підвищення ефективності електропостачання системи електричної тяги постійного струму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами

Робота виконана у відповідності з Постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.1999 р. №661 «Про заходи підтримки залізничного транспорту», головними напрямками «Програми енергозбереження на залізничному транспорті України на період 1996-2010 рр.», розробленої Укрзалізницею у червні 1996р., та «Концепцією Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010-2015 роки», схваленої Кабінетом Міністрів України 19.11.2008р., № 1446-р.

Дослідження за темою дисертації безпосередньо пов'язані з виконанням науково-дослідної роботи у Дніпропетровському національному університеті залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна за темою «Підвищення ефективності електроспоживання ділянками СЕТ постійного струму» (№ держреєстрації 0109U000478). При виконанні вказаних досліджень дисертант виступав виконавцем і є співавтором звіту із зазначеної науково-дослідної роботи.

Дисертаційна робота є також складовою досліджень за координаційним планом Наукової ради НАН України з комплексної проблеми «Наукові основи електроенергетики» за науковим напрямком «Розробка та удосконалення пристроїв та систем електричного транспорту».

Мета роботи і задачі досліджень

Метою роботи є підвищення ефективності використання та якості електроенергії в системах зовнішнього та тягового електропостачання постійного струму на основі оцінки і зменшення в живлячих лініях непродуктивних втрат електроенергії, визначених шляхом досліджень реальних електроенергетичних процесів, що протікають в тягових електричних колах.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі задачі.

1. Здійснити погодинні, добові та місячні моніторинги фідерних напруг і струмів і в лініях зовнішнього електропостачання на ряді діючих електрифікованих ділянок Придніпровської залізниці; отримати осцилограми і реєстрограми.

2. Виконати імовірісно-статистичну і кореляційно-спектральну обробки отриманих часових залежностей напруг і струмів на основі теорії випадкових величин і теорії випадкових процесів.

3. Розробити методи і методики визначення складових повної потужності та непродуктивних і продуктивних втрат електроенергії у СЕТ постійного струму з урахуванням стохастичного характеру зміни електроенергетичних процесів у силових тягових колах.

4. Оцінити гармонійний склад напруги і струму, а також показники якості і непродуктивні втрати електроенергії в живлячих лініях зовнішнього електропостачання.

5. Визначити рівні потужності та непродуктивних втрат активної електроенергії, енергетичних характеристик, а також їх залежності від технологічних коливань напруги і струму в тяговій мережі системи електропостачання.

6. Запропонувати ефективні методи та підходи компенсації неактивної потужності по Фризе й тим самим зменшення непродуктивних втрат активної електроенергії в системі електротяги постійного струму.

Об'єкт досліджень – електроенергетичні процеси в силових колах тягового і зовнішнього електропостачання системи постійного струму.

Предмет досліджень – енергетичні показники та непродуктивні втрати активної електроенергії в проводах мереж тягового і зовнішнього електропостачання.

Методи досліджень

Моніторинг напруг і струмів здійснювали за методами вимірювання електричних величин, а їх імовірнісні та кореляційно-спектральні характеристики визначали методами теорії імовірностей та теорії випадкових процесів. Для розрахунків потужностей, коефіцієнтів потужностей, а також продуктивних і непродуктивних втрат електроенергії застосовували методи теорії потужностей, електричних кіл, а також методи електропостачання електрифікованих залізниць.

Обробку експериментальних даних виконували на ПЕОМ з використанням спеціалізованого програмного забезпечення: STATISTICA, EXCEL, MAPLE та MATHCAD.

Наукова новизна одержаних результатів

1. Дістали подальший розвиток і вперше адаптовані до електроенергетичних процесів систем електричного транспорту поняття і методи кореляційної теорії випадкових процесів, що дозволило на основі авто- і взаємкореляційних функцій фідерних напруг і струмів розробити новий метод і отримати нові аналітичні вирази складових повної потужності та енергетичних показників кіл системи тягового електропостачання залізниць.

2. Вперше встановлено закономірності і отримано раніше невідомі співвідношення впливу характеру випадкових технологічних пульсацій (коливань) напруг, струмів і миттєвої потужності в тяговій мережі і лінії зовнішнього електропостачання на непродуктивні в них втрати електроенергії,

що дало можливість виконати повний і більш точний аналіз балансу реальних (стохастичних) електроенергетичних процесів в силових колах електропостачання й тим самим розробити методику визначання непродуктивних втрат активної електроенергії.

3. Вперше в спектрах стохастичних функцій напруг і струмів фідерів і тягових підстанцій виявлено періодичні низькочастотні коливання (інтергармоніки), які генеруються різкозмінним нестаціонарним навантаженням тягової мережі, що дозволило оцінити ще одну додаткову складову втрат електричної енергії в системі електропостачання.

4. Отримано закономірності перетоку неактивної потужності в тяговій мережі електропостачання, а також характеру часової зміни показників якості електроенергії в точках приєднання пристроїв системи електричної тяги, на основі яких зроблено висновок відносно необхідності встановлення у вузлах навантаження силових енергетичних фільтрів і розроблено методику визначення форми та параметрів їх струмів, що компенсують неактивні складові тягових струмів системи електропостачання.

5. Вперше встановлено закономірності впливу отриманих імовірнісно-статистичних і кореляційно-спектральних характеристик випадкових процесів фідерних напруг і тягових струмів на повну, активну і неактивну потужності, що передаються по тяговій мережі, а також на енергетичні показники системи, що дало можливість більш повно і точно визначити непродуктивні і продуктивні втрати електроенергії в живлячих лініях.

Отримані результати у сукупності мають суттєве значення в області електричного транспорту та його електропостачання.

Таким чином, наукова задача дисертаційної роботи полягає у встановленні закономірностей появи і об'єму непродуктивних втрат електроенергії в мережах СЕП постійного струму та в розробці і обґрунтуванні методів і методик їх визначення з урахуванням характеру стохастичних коливань напруг і струмів в живлячих лініях.

Практичне значення отриманих результатів

1. Отримані нові аналітичні співвідношення складових повної потужності, що передаються тяговою мережею, дають можливість виконати на більш точному рівні аналіз електроенергетичних процесів у СЕТ з урахуванням випадкових нестаціонарних технологічних змін фідерних напруг і струмів.

2. Розроблені методи оцінки неактивної потужності (реактивної по Фризе) дозволяють визначати непродуктивні втрати активної електроенергії в ТМ і в лініях зовнішнього електропостачання.

3. Запропонована методика визначення форми і параметрів миттєвої величини струму і функції провідності компенсуючого пристрою дає можливість структурно-параметричного синтезу таких пристроїв і зокрема силових енергетичних активних чи гібридних фільтрів.

4. Чисельно-графічні залежності непродуктивних і продуктивних втрат електроенергії від часу, а також від реактивної і відповідно активної потужностей рекомендуються для прогнозування зазначених втрат, а також при розробці технічних вимог при електрифікації нових ділянок залізниць.

5. Результати дисертації прийняті до використання при аналізі та наладці роботи фідерів ТП, а також ТМ електрифікованих ділянок Придніпровської залізниці.

6. Основні теоретичні розробки, методи визначення складових повної потужності, втрат електроенергії та інших енергетичних показників, а також прикладні результати дисертації можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці аспірантів, бакалаврів і магістрів на кафедрі «Електропостачання залізниць» у Дніпропетровському національному університеті залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна.

Особистий внесок здобувача. Постановка мети роботи і задачі досліджень виконано спільно з науковим керівником. У публікаціях, в яких відображено основні результати дисертації і які написано у співавторстві, автору дисертації належить: у [103] – розроблено методи визначення повної потужності в системах електричної тяги; [107] – виконано чисельні розрахунки

миттєвої реактивної потужності у системах електричного транспорту постійного струму; [127, 128] – отримано співвідношення для непродуктивних втрат електроенергії; [137] – виконано аналіз інтергармонік тягового струму і фідерної напруги в системах електричного транспорту; [140] – запропоновано способи компенсації неактивних потужностей в системі електротяги постійного струму.

Роботи [119, 125, 131] написано автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційної роботи доповідалися і одержали схвалення на наступних міжнародних науково-технічних конференціях: VI-й «Ефективність та якість електропостачання промислових підприємств», Маріуполь, 2008; III-й «Електрифікація залізничного транспорту». «Транселектро-2009», Місхор, АР Крим, 2009; IV «Електрифікація залізничного транспорту». «Транселектро-2010», Місхор, АР Крим, 2010; 70-й «Проблеми і перспективи розвитку залізничного транспорту», Дніпропетровськ, 2010 та 2011 рр. Загалом дисертація докладалася у квітні 2009р. і у травні 2010р. на семінарі Наукової Ради «Наукові основи електроенергетики» за тематикою «Розробка та удосконалення пристроїв та систем електричного транспорту».

Публікації. Результати дисертації опубліковано в 12 наукових працях, у тому числі: 8 – у фахових виданнях; 4 – у матеріалах і тезах міжнародних наукових конференцій.